

Stjepan Sršan

Historijski arhiv Osijek
Kamila Firingera 1
Osijek

UPRAVNE OPĆINE 1848-1918. - STRUKTURA, POSLOVANJE, ZNAČENJE

UDK 352 (497.13) "1848/1918" (091)

Pregledni članak

Primljeno: 1.07.1991.

Radnja daje povijesno-pravni razvoj, položaj i organizaciju upravnih općina od 1848. do 1918. godine. Na konkretnom primjeru kontrole upravnih općina iz 1900. godine vidi se cjelokupno bilježničko i blagajničko poslovanje, poslovne knjige, grupe poslova, te njihovo značenje i uloga u stvarnom životu naših sela i naselja. Rad govori i o arhivskoj građi upravnih općina, njenoj sačuvanosti, te sređivanju i obradi arhivskog materijala. Ističe se fundamentalni značaj arhivske građe upravnih općina za lokalnu povijest, ali i njezin skoro totalan nestanak.

Uvod

Život se uvijek odvijao u maloj, osnovnoj stanici: obitelji, a u upravnom pogledu u mjesnoj zajednici. Tu su se zbivale najčešće najveće stvari iako su često prolazile nezapaženo. Ovdje ćemo dati jedan povijesno-analitičko-strukturalni pregled takvih mjesnih upravnih zajednica: upravnih općina bez uređenog magistrata - njihov noviji povijesni razvoj, organizaciju, poslovanje i značenje s jedne strane, te njihov produkt u obliku pisanog arhivskog materijala koji je bio odraz njihovog djelovanja i rada. Što je sve ostvareno njihovim djelovanjem teško je reći, no naša mjesta i njihov život to najbolje ocrtavaju i pokazuju.

U prvom dijelu ovog prikaza upravnih općina vidjet ćemo kraći povijesno-pravni položaj i organizaciju upravnih općina nakon dokidanja

feudalnih društveno-ekonomskih odnosa do 1918. godine. Potom ćemo pogledati organizaciju upravnih općina, a u trećem dijelu arhivsku građu koju su stvorile, njeno značenje, sačuvanost, sređivanje i obradu.

Svjedoci smo da mnoga naša mjesta žele imati osnovne podatke o svome postojanju i razvoju, a nažalost nalaze tek pokoji zapisani trag iz svog bogatog rada i života. Za lokalne prilike naših mjesta građa upravnih općina je prvi i osnovni pokazatelj, te možemo žaliti što je ona tako slabo sačuvana. Za razdoblje dok su se mjesta nalazila pod vlastelinstvima do 1848. godine još se nađe podataka unutar vlastelinskih arhiva, ukoliko su ovi sačuvani, ali poslije 1848. godine, kada su sela i manji gradovi postali samostalne upravne općine, dakle najniže upravne jedinice, te vodile vlastite pisarnice, njihova građa je uglavnom uništena. A ipak su te upravne općine bile neke vrsti samoupravna tijela, sa svojim općinskim odborom, načelnikom, bilježnikom i određenim brojem službenika, imale svoj vlastiti i često puta preneseni djelokrug vlasti, te bile osnovne stanice društveno-ekonomskog i kulturnog života.

I. Povijesni razvoj upravnih općina od 1848-1918. godine

Općinu možemo definirati kao mjesnu samoupravnu korporaciju s određenim teritorijem, pravima i dužnostima u okviru zakona. Gledajući povijesno, upravne općine možemo podijeliti u vrijeme do 1848. godine, zatim od 1848. g. do 1918., te nekoliko faza poslije toga razdoblja.

U feudalnom razdoblju općinska uprava se nalazila pod neposrednim utjecajem i ovisila od svoga vlastelina, koji je bio nadređen svojim selima kao upravni i sudski organ u prvostepenom pogledu. Njihov posljednji organizacijski oblik bio je određen na Hrvatsko-ugarskom saboru 1836. godine, u duhu feudalnih odnosa.¹ Prema njemu je svako selo bilo općina, na čijem se čelu nalazio seoski sudac (knez), a uz njega prisežnici, podsuci i bilježnik (tajnik). Biralo ih je selo, ali ih je potvrđivao vlastelin. Sudac i bilježnik su skupljali poreze i vodili brigu da se vlastelinske i županijske naredbe provode, raspoređivali radove i robote, poreze i druge obveze sela. Svake godine su sastavljali općinski budžet, a na koncu godine podnosili vlastelinu seoske račune o svim primljenim i izdanim novcima i radovima. O tome postoje vrijedna svjedočanstva u vlastelinskim arhivima pod serijom Paratae communitatum, Robottae, Decima i slično.

Banskom naredbom od 25. IV. 1848. i zak. člankom XXVIII Hrvatskog sabora od 1848. g. općine su se oslobodile feudalnih veza i postale slobodne. One su dobile svoj općinski odbor koji su birali njeni birači (do 2000 duša 6 odbornika, a za svakih daljnjih 500 duša još po jedan više), ali bez utjecaja vlastelina. Odbor je imao vlastiti djelokrug (samouprava nad općinskom imovinom, zgradama, putevima, redarstvo i slično). Uz odbor birali su načelnika, njegovog zamjenika, bilježnika i poreznika kao izvršne organe, koje je potvrđivao podžupan. Služba im je

---

¹ Ivan Beuc, Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Zagreb 1985, str. 264.

trajala 3 godine². Zaključci su se donosili na sjednicama općinskog odbora te se o tome vodio zapisnik. No općinski načelnik je još mogao dobiti i preneseni djelokrug vlasti koji se sastojao od dužnosti i prava dobivenih od viših organa vlasti.

Carski patent od 24. III. 1849. g. osigurao je općinama temeljna prava: izbor odbornika, primanje novih članova u općinu, upravljanje poslovima i drugo³. No taj patent nije u stvari stupio na snagu u Hrvatskoj i Slavoniji, jer je 31. XII. 1851. uveden apsolutizam pa je Banska naredba od 1848. g. ostala i dalje na snazi⁴.

Za vrijeme apsolutizma bile su općine neposredno ovisne od kotara s ograničenom autonomijom pa je tako i imenovanje općinskog načelnika bilo podvrgnuto utjecaju vlade u Beču.

Padom apsolutizma i Listopadskom diplomom 1860. g. vratio se u Hrvatsku i Slavoniju tek djelomično stari ustav, pa je tako Napatkom za privremeno uređenje županija i drugih upravnih organa iz 1861. g.⁵ općinama vraćeno stanje koje su imale prije uvođenja apsolutizma sve dok županije ne urede općine.

Carski patent od 24. IV. 1859. g. je dao novi općinski zakon koji je važio za sve zemlje carevine osim za Dalmaciju i Vojnu krajinu, po kojem su kod nas uređene općine i po kojem su se one ravnale sve do 1870. godine. No kada je Vojna krajina 1871. g. ukinuta, dobila je i ona poseban statut za općine 8. VI. 1871. sve dok se nije izjednačila s civilnim dijelom 1897. godine. Napatuk pak iz 1861. g. navodi da se kao posebni municipiji (gradske i općinske samouprave) u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji smatraju: županije, slobodni kotari, slob. i kralj. gradovi, povlaštena trgovišta i seoske općine. Takvo stanje je potrajalo sve do 1867. g. kada je Dvorska kancelarija odredila da se do daljnjega općine trebaju pridržavati Banske naredbe od 19. VIII. 1851. g. s tim da se pretpostavljena oblast za seoske općine smatra županijski kotarski sud⁶. No kako su gornje norme za općine već bile zastarjele to je u Hrvatskom saboru donesen 1870. g. zak. članak XVI o *Uređenju općina i trgovišta koja nemaju uređen magistrat*⁷.

² Milan Smrekar, Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, knj. I, Zagreb 1899, str. 329.

³ Paragraf 33. carskog patenta od 4. III. 1849.

⁴ Zemaljsko-zakonski vladni list za kraljev. Hrvatsku i Slavoniju od 1851. br. 147.

⁵ Sbornik zakona i naredaba od 1863. br. 171.

⁶ Isto, od 1867. g., kom. IX, br. 65

⁷ Opširnije vidi: M. Smrekar, Priručnik, nav. djelo, str. 337. gdje se donosi cjelovit zak. članak o Uređenju seoskih općina kao i pojedina tumačenja. On ima 57 paragrafa i to:

Od 1-3 § govori se o području općine

Od 4-25 § govori se o općinarima, dakle najveći dio članka

26 § o djelokrugu općine

Od 27-28 § o općinskom odboru

Od 29-31 § o pravu izbora

Od 32-36 § o izboru odbora

Od 37-46 § o općinskim činovnicima

Od 47-50 § o troškovima uprave

Od 51-55 § o opskrbi siromaha

Od 56-57 § o vrhovnom nadgledanju općine.

Gornjim zakonskim člankom nastojao se osigurati Zemaljskoj vladi utjecaj u formiranju općina bilo spajanjem više sela (općina) bilo razdvajanjem jedne općine u više, prema potrebama političke stranke⁸. Posebna pažnja je posvećena stjecanju aktivnog i pasivnog biračkog prava iz kojeg su bili isključeni svi koji su privremeno boravili u općini (radnici), a od pasivnog čak i rođeni općinari makar su stalno boravili na području općine, ali ako su bili bezzemljaši. Ovaj zakon iz 1870. g. nije mijenjao unutrašnju strukturu općine, pa je tako i nadalje zadržao općinski odbor i suca (poslije 1877. g. općinski načelnik) s bilježnikom i drugim potrebnim personalom. On je čak bio protegnut 1897. g. i na područje bivše Vojne krajine gdje je do tada postojao općinski zakon od 1862. g. nadopunjen 1871, 1876. i 1889. g.⁹

Poslije 1870. g. upravne općine su konačno formirane te je to bio temeljni zakon o uređenju upravnih općina. U duhu tog zakona trebala je svaka županija donijeti svoj poslovnik za seoske općine kao što je to učinila Zagrebačka županija 4. XI. 1873. g. iz kojeg ističemo paragraf:

7. da općinski bilježnik sudjeluje na sjednicama i sastavlja zapisnik
8. obavlja sav pisarski posao općine i općinskog poglavarstva
9. unosi svaki spis u urudžbeni zapisnik s kratkim bitnim sadržajem
10. svaki predmet se treba redovito riješiti u roku 8 dana, a hitni isti dan.
11. bilježnik sastavlja, prepisuje i šalje sve pismene predmete
14. vodi kazalo o svim spisima unesenim u kazalo
15. sastavlja spise i ulaže ih u pismohranu po broju urudžbenog zapisnika i drugo.

Treba napomenuti da je upravnim općinama 1876. g. stavljeno u nadležnost skupljanje državnog poreza čime su preuzele teret drugih viših organa na svoju štetu, jer su imale mnogo više posla i problema oko uplate i pobiranja poreza¹⁰.

Zakon o uređenju seoskih općina i trgovišta bez uređenog magistrata nije doživljavao cjelovitih promjena sve do 1918. godine iako su se pojedini paragrafi mijenjali, nadopunjavali ili ukidali. Tu nam valja spomenuti Zakon o ustroju gradskih općina u kralj. Hrvatskoj i Slavoniji iz 1881, a napose onaj iz 1895. g. Početkom 20. st. dolazili su češće zahtjevi da se donese novi općinski zakon, jer je stari zastario i nije više odgovarao duhu novog vremena. Na novom općinskom zakonu se dugo radilo tako da je i Društvo općinskih činovnika redovito o tome pisalo i raspravljalo na svojim sastancima i u svojem tjedniku "Općinski Glasnik" do 1908, a od 1909. g. u "Općinskom upravniku" i drugim sličnim glasilima¹¹. Tako je "Općinski upravnik" 1913. i 1914. g. u nastavcima raspravljao o novom općinskom zakonu koji je doduše bio gotov ali ga vlada nije objavila zbog nastanka ratnih prilika te je tako stari dočekao 1918. godinu.

⁸ Ivan Bcuc, Povijest, nav. djelo, str. 295.

⁹ Sbornik zakona i, nav. dj. iz 1897. br. 44.

¹⁰ Isto, iz 1876, br. 54.

¹¹ Općinski upravnik, tjednik za 1913, 1914. g.

Područje Istre se nalazilo od 1813-1918. g. pod austrijskom upravom te je bilo podijeljeno na riječki i tršćanski okrug, ovi na kotareve a kotari na općine. Pravo birati općinsko vijeće imali su svi muškarci koji su navršili 24 godine i bili članovi autonomne općine te plaćali porez. Za pasivno se izborno pravo još tražila dob od 30 godina. Na čelu općine stajao je načelnik, te barem još po 2 vijećnika koje je biralo općinsko vijeće na 3 godine.¹² Ostalo je u istarskim općinama bilo kao i u drugim područjima.

Rijeka je 1848. g. vraćena Hrvatskoj pa su se i upravne općine ravnale kao u Hrvatskoj i Slavoniji. No od 1869. g., pod utjecajem Mađara, uspostavljen je poseban Riječki gubernatorij, potčinjen direktno zajedničkoj Ugarsko-hrvatskoj vladi, a od 1872. postaje i *corpus separatum*¹³.

Dalmacija je do 1848. g. bila pod austrijskom upravom. U političkom smislu bila je podijeljena na kotareve (preture) a ovi na općine te sela ili mjesta. Godine 1862. općine su postale autonomne upravne jedinice koje je predstavljalo općinsko vijeće i uprava te im je djelokrug vlasti bio sličan kao u ostalim područjima austrijskih pokrajina¹⁴.

U pojam upravnih općina u Hrvatskoj i Slavoniji dolazi i *trgovište, te gradovi bez uredenog magistrata*. Pod trgovištem smatrala se upravna općina koja je donekle sama upravljala, a imala je povlašten status da drži trg odnosno sajmove, što je stekla nekom carskom ili kraljevskom poveljom. Tako se npr. u Gorskom Kotaru spominju Mrkopalj, Vrbovsko i Ravna Gora koji su imali pravo i na vlastiti grb, a povlastice su dobili od cara Josipa II. Takva i slična trgovišta su uživala svoje privilegije do 1895. g. kada su oni dijelom priključeni u sklop svoje županije, zadržavši, tek mali broj njih, neke stare privilegije.

Privremena Banska naredba od 19. VIII. 1850. g. "Za opravlanje občinskih poslova u gradovima i trgovištih s magistratom" (grad Zagreb i Osijek dobili su svoje privremene općinske redove 1850.)¹⁵ uredila je postupak za upravu gradova i trgovišta s uredenim magistratom. Budući da su organi gradske općine s uredenim magistratom slični kao kod slobodnih i kr. gradova (gradski načelnik, gradsko zastupstvo i magistrat), te se obrađuju u referatima slobodnih i kr. gradova, to nećemo ovdje posebno govoriti o njima. Sve do 1895. g. većina je naših gradova i trgovišta uživala razne povlastice pa su radi njih uvršteni u općine s uredenim magistratom (u Vojnoj krajini vojni komuniteti). No Zakon o uređenju gradskih općina 1895.¹⁶ ostavio je samo Zagreb, Osijek, Varaždin i Zemun kao gradove s posebnim magistratom neposredno podložne Zemaljskoj vladi, dok su ostali gradovi podređeni svojim

¹² Zakon o općinama od 10. VII. 1863. u: Gesetz und Verordnungsblatt für das Oesterreichischillirische Küstenland, 1863, str. 35-66.

¹³ Ivan Beuc, Povijest, nav. djelo, str. 351-352.

¹⁴ Ivan Beuc, Povijest..., nav. djelo, str. 360.

¹⁵ Zemaljsko-zakonski i., od 1851. br. 146.

¹⁶ Sbornik zakona..., od 1895. br. 34.

županijama (utjelovili su se gradovi županijama ispod 10.000 stanovnika), te su se ravnali po odredbama koje su vrijedile za općine bez uredenog magistrata¹⁷.

II. Organizacija upravnih općina

Općine su bile upravne organizacije organizirane na teritorijalnom principu, te su okupljale veće selo ili nekoliko manjih. Imale su zakonom određena prava i dužnosti i bile su kao najniža upravno-politička vlast. Uz općinski odbor, načelnika, bilježnika, po potrebi određeni broj općinskih službenika brinuo se za općinsku imovinu, zajednički život i druge potrebe na svojem području, a često puta i za dio ovlasti viših organa. Iz rada općinskog odbora i službenika nastala je i određena dokumentacija - arhiva. U načelu rad općinskog odbora kontrolirao je kotarski odbor.

Sama organizacija upravnih općina fiksirana je zakonom, a nadograđivala se vremenom. Ovdje ćemo pokazati organizaciju općinske uprave ili bolje rečeno njezin rad na temelju *Priručnika za upravno uredovanje i za pregled uprave kod općinskih poglavarstava županije Virovitičke 1900. g.* koji ima 700 stranica formata A8¹⁸. Naime, tada su općine ostvarivale svoj puni identitet pa se tu može najbolje vidjeti općinska struktura i njeno poslovanje.

Uprava općinskog poglavarstva dijelila se na dva osnovna područja: *bilježničko poslovanje i blagajničko.*

A) *Bilježničko poslovanje* obuhvaćalo je sljedeće grupe poslova:

1. Opće poslovanje (zapisnici sa sjednica opć. odbora, urudžb. zapisnici, kazala, iskaz činovnika, razni očevidnici, popisi i slično).

2. Redarstvo (kazneni registar, kazalo i pripadajući spisi, popisi društava, prosjaka, skitnica, gostiona, obrtnika, imenik općinara i zavičajnika, zapisnik o izdanim domovnicama, putnim ispravama, strancima, doseljenicima, razna abecedna kazala o vojnim obveznicima i slično).

3. Zadruga (popis dioba i zadruga, iskazi zemljišta i sl.).

4. Mjesni sud (izbori za suce, izborne listine, iskazi kotarskom sudu, uredovne knjige, urudžb. zapisnici, ročišnik, abecedni popis tužitelja, pljenidbeni zapisnik i drugo).

5. Školstvo (iskaz nemarno polazeće djece u školu, sjednički zapisnici školskog odbora s kazalom, popisi školske djece i sl.).

6. Zdravstvo (zapisnici sjednica općinskog zdravstvenog odbora, urudžb. zapisnik, dnevnik službenih putovanja, dnevnik o liječenju zaraznih bolesti, iskaz zdravstvenog osoblja, iskaz mrtvozornika, iskazi umobolnih, slijepih, gluhoonijemih, trahomaša, nahočadi, groblja, bludnica, pregled škola i javnih objekata, pomor stanovništva itd.).

7. Građevinstvo (cestovni proračuni, bilježenje vodostaja i oborina, godišnji izvještaji, popisi građevina, mostova i drugo).

---

¹⁷ M. Smrekar, *Priručnik*, I, nav. djelo, str. 464.

¹⁸ *Priručnik za upravno uredovanje i za pregled uprave kod općinskih poglavarstava županije Virovitičke...*, Osijek 1900.

8. Vojska (prijavna knjiga vojnih obveznika, kazala, zapisnici domobrana, očevidnici momčadi, popisi regruta, iskazi erarskih konja, tovarnih konja, kola, popis oružja, baruta i sl.).

9. Šumarstvo i lov (iskaz lugara i poljara te vincilira, očevidnost izdanih dozvola za drva, očevidnost lovišta, nagrade za tamanjenje štetočina, iskaz zvjerokradica i krivolovaca, oduzeto oružje, lovna statistika, zakup šuma i lova i sl.).

10. Veterinarstvo (zabilježbe o primitku i izdavanju stočnih putnica, o prodaji stoke, o zdravlju stoke, veterinarska zaklada, licenciranje stoke, pregled stoke za klanje, očevidnik konja, evidencija pasa i mačaka, podnošenje izvještaja kotaru o stanju stoke i zdravlju itd.).

11. Gospodarstvo (iskaz šteta od požara, vatrogastvo, izvještaji za statistički ured o gospodarstvu, useljenje i iseljenje stanovništva, prijave i objave radnika i nadničara, popis dudova, iskazi žetve, voća, nadnica, vinograda i sl.).

12. Promet (stanje cesta, mostova, popis vozila i sl.).

13. Zemljišna zajednica (iskazi zemljišne zajednice, zapisnici skupštinskih sjednica, godišnji proračuni, računi i sl.).

14. Očevidnost zemljarine (prepisi katastarskih čestica, kopije mapa, posjedovne listine, svotnici, gruntovne odluke, porezno zaduženje, prijava šteta, kontrolna knjiga, popis vinograda itd.).

B) Blagajničko poslovanje

1. Opći blagajnički poslovi (kontrolne knjige, blagajničke knjige, dnevnici, očevidnik likvidacije i drugo).

2. Blagajnički dnevnik.

3. Glavne knjige, indeks, očevidnik *glavnica i kamata*.

4. Dnevni popis za *zemljišni otkup*.

5. Popis *odkupa javnih radnji* i glavna knjiga, te uplatni dnevnik i blagajnički dnevnik.

6. Propisnik i platnik, te glavni uplatni dnevnik *općinskih daća i nameta*.

7. Blagajnički dnevnik i knjiga *glavnica općinske uboške blagajne*.

8. Knjiga *školskih zaklada* i dnevnici.

9. Glavna knjiga i uplatni dnevnik, te glavni dnevnik *vodne zadruge*.

10. Očevidnik, propisnik i platnik *raznih globa*.

11. Glavna knjiga *poreza*. abecedno kazalo poreznika, registri, valovnica, popis izravnog poreza, glavna knjiga pristojbi za trgovačko-obrtu komoru i drugo.

12. Očevidnik *vojno-oprosne takse*, glavna knjiga, popisi i sl.

13. *Biljegovine i pravne pristojbe*, očevidnik pristojbi, uplatni dnevnik.

14. Porez na *puške i lov*, registar poreza na puške, očevidnici.

15. Očevidnici *dohodarine* od: a) soli, b) duhana, c) lutrije, d) baruta i e) zlatarstva.

16. Očevidnici i iskazi na *potrošarinski porez* od: a) žeste, b) piva, c) petroleja i nafte, d) vina i e) sladora.

17. *Državna dohodarina* od točenja pića.

18. Očevidnici za dohodarske *prekršaje*, očevidnici globa i naknade pristojbi.

19. Iskazi i očevidnici *ovrha radi izravnih poreza* i javnih daća, knjiga pljenidbi i ovrha, popis poreznih zaostataka, iskaz palih u stečaj i slično.

Uz gornje "podserije" ili grupe poslova postojali su i određeni spisi. Kod pojedinih potreba postojali su još poneki poslovi i njihova prateća dokumentacija. Treba ipak naglasiti da svaka upravna općina nije morala imati baš sve gore navedene "odbore ili odjele", što je zavisilo od veličine općine i njenih potreba. Već iz gore nabrojenog vidi se da je općinska uprava bila dobro uređena i primjerena potrebama jedne prave općine, kakve su danas, ali na nivou općine a ne više sela. Jer današnja sela su izgubila nekadašnji status samouprave te se uklopila u nove vidove (poduzeća, gradovi - općine, mjesni uredi, matična služba i drugo).

III. Arhivska građa upravnih općina

1) Značenje arhivske građe upravnih općina

Već kod pregleda organizacije poslovanja (registrature) arhivske građe upravnih općina vidljiv je osnovni sadržaj same dokumentacije. A prema svojem statusu upravne općine bile su osnovni, i najniži oblik uprave (samouprave), gdje se odvijao prvi stupanj organiziranosti određenog stanovništva na teritorijalnoj osnovi radi obavljanja zajedničkih poslova u skladu zakona. Istina, mnogo toga što je stvarala općina našlo se sumarno iskazano u godišnjim ili kontrolnim izvještajima u kotarskoj oblasti ili nekim drugim institucijama (statistički ured, zdravstvene, školske, vjerske i sl. ustanove). Građa upravnih općina dragocjen je i važan lokalni izvor, s tim što kod nje treba izvršiti odabir i svesti je na racionalnu mjeru. Kod toga nam treba biti jedan od važnih kriterija opća sačuvanost građe upravnih općina i podataka. Svakako da će u nedostatku drugih izvora dobro poslužiti i drugorazredna građa. Mislim da smo mi do sada malo posvetili pažnje izučavanju naših sela, života i prilika u njemu, u prvom redu zbog nedovoljno sačuvane građe kao i problema sastavljanja jedne sinteze i zaključaka zbog manjka analitičkog sagledavanja stanja na terenu. Kada kažemo da je građe upravnih općina od 1848-1918. g. malo sačuvano, onda ono što je ostalo postaje još značajnije. Svakako da su zapisnici sjednica općinskog odbora, školskog, veterinarskog, zdravstvenog i nekih drugih vrlo zanimljivi za povijest mjesta kao i za život i opće stanje u našim selima, baš u vrijeme nastanka građanskog društva, industrijalizacije i radničkog pokreta. Što je bilo u našim selima, s našim agrarom, seljacima, stočnim fondom i drugim, uglavnom znamo iz općih zakonskih propisa, sumarnih izvještaja ili statističkih podataka, a ne iz analize stanja na terenu. Dakako, u usporedbi sa stanjem i ulogom današnjih mjesnih ureda, građa upravnih općina i rad upravnih općina daleko je više imao i upravnih i samoupravnih mogućnosti, te su one bile osnovne stanice u nizu upravnog organiziranja političke, ekonomske, kulturne i druge vlasti.

2) Sačuvanost građe upravnih općina

Arhivska građa upravnih općina na području današnje Hrvatske više je nego desetkovana. Prema našoj procjeni i uvidom u knjigu Arhivski fondovi i zbirke u SR Hrvatskoj¹⁹ navodi se 45 općina s oko 850 tm građe. No od toga na općinu Dubrovnik otpada 350, Pazin 225, Rijeku 50, tako da na upravne općine dolazi tek oko 225 tm građe koja je uglavnom nesređena. Istina, ovom broju treba dodati još nešto građe koja vjerojatno nije uvedena u popis, te nešto građe što se nalazi na terenu, ali uza sve to sačuvanost građe upravnih općina poražavajuća je. Tadašnja uprava bila je centralizirana i strogo je vodila nadzor i kontrolu nad radom svojih nižih organa u vidu godišnjih i češćih periodičnih kontrola, pregleda, izdavanja uputa i drugo. No nešto od ove građe uništila su dva rata, a najviše poslije 1945. godine, dijelom zbog promjene društveno-ekonomskog uređenja, dijelom zbog manjka sirovina pa je stari papir korišten za tekuće potrebe kao i za preradu, a dijelom iz političkih razloga, uglavnom za vrijeme INFORMBIOA. Dakako tu treba dodati i već poznati faktor ljudske nebrige, odnosno manjak svijesti i kulture prema našoj baštini uslijed čega propadaju vrijedne kulturne tekovine. To je ujedno tragična opomena nama i generacijama iza nas o odnosu prema tako značajnim izvorima o nama.

Prema knjizi Političko i sudbeno razdjeljenje kraljevine Hrvatske i Slavonije bilo je 1895. godine 8 županija, 76 kotara te 498 upravnih općina²⁰. Drugim riječima ovih 500 upravnih općina stvaralo je svoju arhivu, prema nekim procjenama, količinski godišnje oko 3 tm. A to znači za 70 godina oko 210 tm samo kod jedne upravne općine. Iz ovog podatka možemo vidjeti koliko je preostalo arhive i kolika je njezina sačuvanost. To potvrđuje i donekle sačuvana arhivska građa u Histor. arhivu u Osijeku upravne općine Donji Miholjac i Čepin²¹.

3) *Sređivanje i obrada građe upravnih općina* ne predstavlja neki veći problem. Sređivanje se vrši prema poznatim arhivističkim načelima, u prvom redu načelu provenijencije. Svakako bih želio potaći da se na području jedne arhivske ustanove načini jedan solidan uvod ili historijska bilješka za upravne općine, a kod ostalih samo najnužnije što se konkretno tiče te općine dok se za opći povijesni razvoj i zakonske odredbe općine može pozvati samo na onaj detaljniji. Često će se morati odstupiti od načela provenijencije, jer ima tek po nekoliko dokumenata iz pojedinih upravnih općina, pa će se u tom slučaju popisati građa prema kategoriji građe i kronološkom redu. U svakom slučaju potrebno je izdvojiti građu bilježničkog poslovanja od blagajničkog. Kod bilježničkog poslovanja može se držati podserijskog sistema (grupe poslova) ako je sačuvana građa, dok kod blagajničkog poslovanja jednoserijskog niza: knjige te spisi prema značenju i godinama. Kod oba slučaja, zbog malog

---

¹⁹ Arhivski fondovi i zbirke u SR Hrvatskoj, Beograd 1984.

²⁰ Političko i sudbeno razdjeljenje kralj. Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1895.

²¹ Historijski arhiv u Osijeku, JU-14. i JU-18.

broja dokumenata, zgodno će biti primijeniti i numerički inventar s kraćom historijskom bilješkom ili ako je građe više, sumarni.

Budući da je arhivska građa upravnih općina malo sačuvana, kako smo već gore istakli, mislim da je dobro ako se jedna najcjelovitija općina sačuva u cijelosti kao poseban ogledni uzorak. Ostala građa će se svesti na razumnu količinu prema arhivističkim kriterijima, pa u današnjoj krizi prostora i manjka starije građe neće predstavljati veći problem njenog čuvanja.

Zaključak

1. Upravne su općine svoj puni identitet doživjele u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća, kada su razvile svoj osnovni oblik uprave i samouprave i njezin sadržaj.

2. Arhivska građa nastala iz djelovanja upravnih općina značajna je za lokalnu povijest naših sela i naselja te predstavlja svojevrsan izvor povijesnih podataka.

3. Nažalost, arhivska građa upravnih općina uglavnom nije sačuvana, što predstavlja veliki gubitak za potpuniju sliku o životu i radu u našim selima i naseljima.

4. Preostalu arhivsku građu upravnih općina treba što više čuvati, jer količinski ne predstavlja neko veće opterećenje za naše arhive, a vrijedan je izvor lokalne povijesti. Ujedno prema prioritetu sređivanja u arhivskim ustanovama treba načiniti odgovarajuća pomagala radi njezinog korištenja, naročito kod pisanja seoskih monografija i povijesti.

Zusammenfassung

DIE VERWALTUNGSKOMMUNEN 1848-1918 - STRUKTUR, TÄTIGKEIT, BEDEUTUNG

Im ersten Teil diesen Textes wird eine rechtsgeschichtliche Entwicklung, die Stellung und die Organisation der Verwaltungskommunen in den Jahren 1848-1918 wiedergegeben. Zu dieser Zeit spielten die Verwaltungskommunen als die niedrigste und grundrissliche Stufe der Verwaltung und Autonomie eine bedeutende Rolle in der lokalen Organisation der Orte.

Im zweiten Teil wird die Organisation der Verwaltungskommunen aufgrund der Gesetzschriften und der Praxis dargebracht. Am konkreten

Beispiel der Kontrolle der Verwaltungskommune aus dem Jahr 1900 kann man die gesamte Notarial- und Kassatätigkeit, Registraturbücher und Eingliederung der Tätigkeit sehen, sowie auch die Bedeutung und die Rolle, die sie in dem alltäglichen Leben unserer Dörfer und Orte hatte.

Im dritten Teil wird über die Bestände der Verwaltungskommunen, über ihre Bedeutung für die Geschichte und Kultur der Dörfer, ihre Erhaltung, sowie auch über die Erschlossenheit der Archivalien gesprochen. Dieses Referat betont die fundamentale Bedeutung der Archivbestände der Verwaltungskommunen für die Lokalgeschichte, aber auch fast völliges Verlust dieser Archivalien. Beim Erschliessen der übrigerhaltenen Archivalien der Verwaltungskommunen werden die Archivgrundprinzipien betont, aber auch ein Antrag, dass diese Archivalien je besser aufbewahrt werden, da sie leider nur ein Rest der Reste sind. Trotzdem sind die Archivbestände der Verwaltungskommunen hervorragende Quellen für die Lokalgeschichte unserer Dörfer und anderer Orte, besonders in der zweiten Hälfte 19. Jh. Viele Forscher, Schulen, Publicisten, aber auch Autoren der Dorfmonographien nützen gerne die Quellen aus der Geschichte unserer Dörfer und des damaligen Lebens.

Am Ende des Referats werden vier Beschlüsse zum gegebenen Thema gebracht.

Übersetzung Deana Kovačec